

μεταρρύθμισιν τῆς Διαλεκτικῆς. Ἀπεφάνητο ὅτι αὕτη δὲν εἶναι, ὡς ὑπετίθετο, ἐπιστήμη τοῦ νοῦ καὶ δὲν ἔχει θέσιν ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐπιστημῶν· ἐκβαλὼν καὶ ταύτην καὶ τὴν μεταφυσικὴν κατέλιπεν ὡς κυρίαν ἐπιστήμην τὴν Ῥητορικὴν. Ἐπ' ἀληθείας δ' ὅμως δὲν ἀπέριψεν ὅλως τὰς ἐπιστήμας ἐκεῖνας ἀλλ' ἀπλῶς συνεχώνευσε καὶ ὑπήγαγεν εἰς τὴν Ῥητορικὴν. Ποιούμενος ῥητορικᾶς ἐρεύνας εἰσῆλθεν εἰς τὰ ὄντολογικὰ ζητήματα καὶ φιλοσοφῶν συνετάχθη μετὰ τῶν ἄκρων ὀνοματοκρατικῶν ὑπομιμνήσκων τὸν Ῥοσκελῖνον. Παρεκδεχόμενος δὲ ὡς ἀληθῆ μόνον τὰ μερικὰ καὶ καθ' ἕκαστον ἦτο εὐλόγον γὰ κατολισθήσῃ εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν καὶ τὸν ὑλισμὸν¹. Τὴν ἐπιστήμην δὲν ἀναφέρει εἰς αἰδίους οὐσίας καὶ αἰωνίους ἀρχὰς ἀλλ' εἰς συνήθη τῶν ἀνθρώπων δοξάσματα. Ὅπως ἂν ἔχη, διὰ τῆς ἐμπειρικῆς αὐτοῦ κατευθύνσεως προωδοποίησε τὴν ὕστερον (μετὰ ἓνα περίπου αἰῶνα) γενομένην τροπὴν τῆς φυσικῆς ἐρεύνης².

Εἰ καὶ μὴ ἐγένετο ὁ Νιζόλιος ἰδρυτὴς ἰδίας Σχολῆς, ὅμως τὰ διδάγματα αὐτοῦ ἔσχον εὐρεῖαν διάδοσιν παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις³.

5. ΡΑΜΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Πέτρος Ῥᾶμος (Petrus Ramus, Pierre de la Ramée) ἐγεννήθη τῷ 1515 ἐν χωρίῳ τῆς Πικαρδίας καὶ ἀνῆκεν εἰς εὐγενῆ ἀλλ' ἐκπεσόντα οἶκον. Τὰς σπουδὰς διήνυσεν ἐν Παρισίοις καταθλιβόμενος τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπ' ἄκρας ἐνδείας, πρὶν τύχῃ ὑποστηρίξεως. Καὶ ἠσχολήθη μὲν συντόμως περὶ τὴν κρατοῦσαν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν καὶ λογικὴν ἀλλ'

1. Ἄλλο τὸ ζήτημα ὅτι διὰ λόγους προνοίας ὁμιλεῖ που περὶ θεοῦ καὶ ψυχῆς.

2. Αὕτη συνετελέσθη ἐν ταῖς ἀρχαῖς τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας διὰ τοῦ Τελεσίου.

3. Περὶ Νιζολίου ἰδὲ Glossner M., Nicol. v. Cusa und M. Nizolius. 1891—Batistella R., Nizolio. Treviso 1905—Tillmann B., Leibniz' Verhältnis zur Renaissance im allg. und zu Niz. im besondern. Bonn 1912.

ὑποστάς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Sturm¹ εἰλικύσθη πρὸς τὴν πλατωνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τοσαύτην ἔσχε πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν ἀποστροφὴν, ὥστε πρὸς κτῆσιν τοῦ διδακτορικοῦ ἀξιώματος ἔλαβε τὸ θέμα τοῦτο, ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Σταγιρίτου διδασχθέντα εἶναι ἐπινοήματα (*quaecumque ab Aristotele dicta essent, commentitia esse*). Ἡ σπουδὴ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ ἐνεποίησαν αὐτῷ τὴν ἐννοίαν, ὅτι ἔπρεπεν ἡ Διαλεκτικὴ νὰ ἀνακαινισθῇ ἐπ' ἀγαθῶ τῆς Ῥητορικῆς. Τὴν οὕτω νοουμένην Διαλεκτικὴν ἐξέθηκεν εἰς δύο τῷ 1543 ἐκδοθέντα συγγράμματα, ἐπιγραφόμενα «Διαλεκτικαὶ διαιρέσεις»² καὶ «Παρατηρήσεις εἰς τὸν Ἀριστοτέλη»³. Αἱ θεωρίαι δ' ὅμως αὗται καὶ δὴ καὶ αἱ κατὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἐπιθέσεις ἠρέθισαν πολλοὺς καὶ ἐπέσπασαν βασιλικὴν διαταγὴν, ἵνα τὰ συγγράμματα τοῦ Ῥάμου δημευθῶσι καὶ αὐτὸς μὴ διδάσκη πλέον Λογικὴν καὶ φιλοσοφίαν. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νέου βασιλέως Ἐρρίκου τοῦ δευτέρου ἡ διαταγὴ ἐκείνη ἤρθη καὶ ὁ ἀνὴρ ἀνεκτῆσατο τὴν ἑαυτοῦ θέσιν. Συνεχίζων δὲ τὸ ἔργον ἐπεχείρησεν ὅπως πλὴν τῆς Λογικῆς διαμφισβητήσῃ καὶ τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Μεταφυσικὴν (ὄντολογίαν) τοῦ Ἀριστοτέλους· πρὸς ὃ ἐξέδωκε δύο νέα ἔργα⁴ καθαπτόμενος καὶ πάλιν σφοδρῶς τῶν ἀριστοτελικῶν διδαγμάτων⁵. Αἱ καινοτομίαι αὗται καὶ προσέτι ἡ εἰς τὸν καλβινισμὸν μετάστασις ἐγένοντο αἰτία, ὅπως ἀπολέσῃ τὴν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων καθηγεσίαν. Ἐντεῦθεν δ' ἐπλανᾶτο εἰς

1. Ὁ Γερμανὸς Ἰωάννης Sturm, ἔχων ἐκπαιδευθῆ ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ἰακώβου Faber, ἐδίδαξεν ἐπὶ τινα χρόνον ἐν Παρισίοις.

2. *Dialecticae partitiones*, Paris 1543. Τὸ αὐτὸ ἐξεδόθη ὕστερον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Institutionum dialecticarum libri III*, Paris 1553».

3. *Aristotelicae animadversiones*, Paris 1543 καὶ ὕστερον.

4. Ταῦτα ἐπιγράφονται «*Scholarum physicarum libri octo, in totidem acroamaticos libros Aristotelis*», Paris 1565. 1606 καὶ «*Scholarum metaphysicarum libri XIV*», Paris 1566.

5. Πλὴν τῶν εἰρημένων συνέγραψεν ὁ Ῥάμος καὶ ἄλλα ἔργα, ὧν κατάλογον παρέχει ὁ Waddington, «*De Petri Rami vita, scriptis, philosophia*», Paris 1844.

πολλὰς χώρας μὴ δυνάμενος μήτε ἐν Γαλλίᾳ μήτε ἐν Γερμανίᾳ νὰ εὕρη θέσιν ἄλλ' ἀσκῶν πανταχοῦ ἐπὶ πολλοὺς πολλὴν ἐπίδρασιν. Καὶ ἐπανῆλθε μὲν εἰς Παρισίους τῷ 1571 ἀλλὰ τῷ ἐπομένῳ ἔτει ἐφονεύθη κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Βαρθολομαίου.

2. Ἡ ἀληθὴς Διαλεκτικὴ. Ὁ εὐτολμος οὗτος καὶ εὐφυῆς ἀνὴρ ἐπεδίωξε τὴν ἀναμόρφωσιν τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐπίστευεν ὅτι θὰ ἐπετύγγανε τοῦ σκοποῦ τῆς βελτιώσεως τῶν μεθόδων· μέγιστον δ' ἐθεώρει κώλυμα εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν τὴν κρατοῦσαν (ἀριστοτελικὴν) σχολαστικὴν Διαλεκτικὴν. Ἡ ἀριστοτελικὴ Λογικὴ δὲν εἶναι κατὰ τοῦτον πιστὴ εἰκὼν τῆς φυσικῆς λογικῆς καὶ ἀντὶ τοῦ νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ τρόπου τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως ἐπισκοτίζει αὐτὴν δὲ πλημμελῶν κακοτεχνιῶν· δὲν παρέχει ὄρισμόν τῆς Λογικῆς οὐδ' ὀρθὴν διάταξιν τοῦ περιεχομένου ἀλλ' ἐμφανίζει γενικὴν σύγχυσιν· παρανοεῖ ἢ παραλείπει σπουδαῖα ζητήματα καὶ τοῦναντίον περιλαμβάνει πολλὰ ἀνοίκεια, οἷα ἡ περὶ κατηγοριῶν θεωρία καὶ ἡ περὶ ἐρμηνείας πραγματεία· ἐνὶ λόγῳ ἀστοχεῖ τοῦ σκοποῦ. Ἦδη ὁ Ἀριστοτέλης δὲν διέλαβε, λέγει, ἀπλῶς καὶ σαφῶς περὶ τῆς μεθοδολογίας ἀλλ' ἐδυσχέρανε τὸ ἔργον αὐτῆς δι' ἀνωφελῶν εὐρεσιλογιῶν καὶ ἀγόνων κανόνων· τὸ κακὸν δ' ἐπηύξησαν οἱ ἐπιγενέστεροι καὶ παρέφθειραν τὴν Διαλεκτικὴν¹. Καὶ ὁμοίως αὕτη παραμένουσα γνησίᾳ εἶναι «βασίλισσα καὶ θεά», δεσπόζουσα πασῶν τῶν ἐπὶ μέρος ἐπιστημῶν², ἧς τὴν σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν θὰ κατανοήσωμεν, ἐὰν μὴ ἀπιδώμεν εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἀριστοτελικῶν παρεχομένας διαστρόφους εἰκόνας ἀλλ' ἐὰν παρακολουθήσωμεν ἐκείνην εἰς τὰς ἀθολώτους πηγὰς τῆς ἀνθρω-

¹. Aristotel. animadvers. 3, σ. 110. 136 ἐξ. 178 ἐξ. 190 ἐξ. Οἱ Ἀριστοτελικοὶ ὁμνύουσι, λέγει, εἰς τὰ παραδοθέντα ὡς συγγράμματα τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ ἀσχολοῦνται μόνον περὶ τὴν ἐρμηνείαν αὐτῶν ἀντὶ τοῦ νὰ ἐρευνῶσι τὴν φύσιν τῆς διανοήσεως· λησμονοῦσιν ὅτι ἐκεῖνος ἦτο ἄνθρωπος καὶ ἐπομένως οὐχὶ ἀναμάρτητος. (Αὐτ. 112 ἐξ. 116. ἐξ.).

². Διὰ τῆς Διαλεκτικῆς θὰ ἐξυψωθῶσι πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αὕτη ἡ θεολογία. (Αὐτ. 6 ἐξ. 86).

πίνης διανοίας ¹. Εἶναι δὲ ἡ ἀληθῆς Διαλεκτικὴ, καθὰ καὶ ἡ λέξις δηλοῖ, ἡ δύναμις τοῦ διαλέγεσθαι (*vis disserendi*), τοῦ συζητεῖν, τοῦ πραγματεύεσθαι περί τινος καὶ καθόλου τοῦ ὁμιλεῖν λογικῶς ². Καὶ ὑπάρχει μὲν ἡ τοιαύτη δύναμις σύμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ ἀλλ' ἐπαυξάνεται καὶ τελειοῦται διὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀσκήσεως. Ὅθεν διακρίνονται τριτὰ εἶδη, ἡ φυσικὴ διαλεκτικὴ, ἡ διαλεκτικὴ τέχνη καὶ ἡ διαλεκτικὴ ἀσκησις· ὧν ἡ μὲν πρώτη καὶ τρίτη ἤρτηνται ἐξ ἡμῶν, ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως καὶ βουλήσεως, ἡ δὲ δευτέρα προσγίνεται ἔξωθεν διὰ διδασκαλίας ³. Ἡ διαλεκτικὴ τέχνη, ὡς μάθησις σκοπούμενη, ἔργον ἔχει ὅπως τὴν φυσικὴν διαλεκτικὴν ἀγάγη εἰς συνείδησιν καὶ ἐπιστημονικὴν κατανόησιν, τουτέστιν ὅπως τοὺς νόμους, ὅσους ὁ νοῦς ἡμῶν ἐκ φύσεως ἔχει καὶ χρησιμοποιοεῖ, καταστήσῃ διὰ διδασκαλίας καὶ ὑφηγήσεως συνειδητοὺς καὶ καταληπτοὺς ⁴. Ἡ δὲ διαλεκτικὴ ἀσκησις, τηροῦσα τοὺς κανόνας τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, διευκολύνει καὶ προάγει τὰς λογικὰς ἐνεργείας· τρεῖς εἶναι οἱ τρόποι αὐτῆς (τὰ εἶδη τῆς ἀσκήσεως), ἥτοι ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία ἐκλεκτῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἡ ἔγγραφος ἐκθεσις τῶν διανοημάτων καὶ τέλος ἡ ῥητορικὴ ἀπαγγελία ⁵. Ὁ ἔντεχνος ῥητορικὸς λόγος εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέλος

¹. Ὁ Ῥᾶμος καινοτομῶν ἐπεδίωκε τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πρώτων καὶ παλαιωτάτων ἀρχῶν τῆς διανοήσεως· συμβουλεύει ἵνα ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν παλαιῶν ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῆς κυριωτάτης τοῦ ἀνθρώπου ἰδιοκτησίας. (Αὐτ. σ. 107).

². *Dial. inst.* σ. 1 «*Dialectica virtus est disserendi; quod vi nominis intelligitur: διαλέγεσθαι enim (unde dialectica nominatur) et disserere unum idemque volent, idque est disputare, disceptare atque omnino ratione uti*».

³. Αὐτ. σ. 2 ἐξ.

⁴. Ἡ διαλεκτικὴ τέχνη εἶναι εἰκὼν τῆς φυσικῆς Διαλεκτικῆς καὶ σκοπεῖ νὰ δείξῃ τοὺς ὀρθοὺς λογικοὺς νόμους, εἰς οὓς ὀφείλομεν ἐν τῇ διανοήσει νὰ στοιχῶμεν. Ἡ τέχνη μιμεῖται τὴν φύσιν ἀλλ' οὐδέποτε ὁμοιοῦται πρὸς αὐτήν. Αὐτ. 6 ἐξ. 57. *Arist. animad.* 109 ἐξ. «*Ars dialectica est imago naturalis dialecticae...*».

⁵. Αὐτ. σ. 74 «*Summa igitur ac prope sola disserendi virtus est in exercitatione, quae interpretatione, scripture, dictione continetur*».

τῆς διαλεκτικῆς ἀσκήσεως. Οὕτω Διαλεκτικὴ καὶ Ῥητορικὴ συν-
 ἄπτονται ἀχωρίστως, ὡς συνάπτονται φύσει στενότατα ἢ καρδία
 καὶ ἢ γλῶσσα¹.

3. Μέρη τῆς Διαλεκτικῆς. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιον
 εἶναι τὸ πρῶτον εἶδος τῆς Διαλεκτικῆς, ἢ φυσικὴ Διαλεκτικὴ.
 Κατὰ ταύτην θέλοντες νὰ διασαφήσωμεν ζήτημά τι πρῶτον μὲν
 ἀνευρίσκομεν τὰς οἰκείας αἰτίας, τοὺς λόγους, εἰς οὓς δύναται
 ἐκεῖνο νὰ ἀναχθῆ, ἔπειτα δ' ἐφαρμόζομεν αὐτοὺς εἰς τὸ προκει-
 μενον². Ἡ νόησις δηλαδὴ τελεῖ διττὸν ἔργον, τὸ μὲν ζητεῖ καὶ
 ἀνευρίσκει τοὺς λόγους καὶ αἰτίας τῆς προκειμένης προτάσεως, τὸ
 δὲ κρίνει ἐκείνους καὶ σχηματίζει ἐντεῦθεν τὰς ἀποδείξεις αὐτῆς·
 τὸ μὲν πρῶτον ὀνομάζομεν εὕρεσιν (inventio), τὸ δὲ δεύτερον
 κρίσιν (iudicium)³. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ διαλεκτικὴ τέχνη,
 ὡς μάθησις θεωρουμένη, διακρίνεται εἰς δύο μέρη, εἰς τὴν θεωρίαν
 τὴν περὶ εὕρεσεως (De inventione) καὶ τὴν θεωρίαν τὴν περὶ
 κρίσεως (De iudicio). Τὸ πρῶτον μέρος καθορίζει τὰς ἀπόψεις ἢ
 ἀφετηρίας, τουτέστι τοὺς λόγους, τοὺς κοινούς τόπους (loci),
 ἐξ ὧν λαμβάνονται αἱ ἀποδείξεις. Διακρίνονται δὲ οἱ κοινοὶ τόποι
 εἰς ἀρχηγόνους καὶ παραγώγους· ἐκεῖνοι μὲν εἶναι πέντε (αἴτιον,
 ἀποτέλεσμα, ὑποκείμενα, σύμφωνα καὶ ἀσύμφωνα), οὗτοι δὲ δύ-
 νανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἑννέα κυρίους τόπους (γένος, εἶδος,
 ὄνομα, ἔννοια, σύζευξις, μαρτυρία, παραβολή, διαίρεσις, ὀρισμός)⁴.

1. Ὁ Ῥᾶμος δὲν συγχωνεύει, ὡς ὁ Νιζόλιος, τὴν Διαλεκτικὴν μετὰ τῆς
 Ῥητορικῆς ἀλλ' ἀκολουθῶν τῷ Κικέρωνι ἐξαίρει ἀπλῶς τὸν στενὸν αὐτῶν
 δεσμόν, ψέγει δὲ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς χωρίσαντα ταύτας ἀπ' ἀλλήλων. Λοιπὸν
 θὰ μανθάνωμεν τοὺς λογικοὺς κανόνας οὐχὶ χάριν αὐτῶν τούτων ἀλλ' ἵνα
 ἐφαρμόζωμεν αὐτοὺς καὶ καταλήγωμεν εἰς τὸν ἐντεχνον λόγον. (Αὐτ. σ. 101.
 Arist. anim. σ. 110 ἐξ.).

2. Ἐάν, φέρ' εἰπεῖν, μέλλωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα, διατί τὸ
 νῦν ἔτος εἶναι ἀφορον, θὰ ἀνεύρωμεν τοὺς διαφόρους λόγους τοὺς ἐπάγοντας
 καθόλου τὴν ἀφορίαν, ἔπειτα δὲ θὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς τὸ παρόν. (Αὐτ. 4.).

3. Αὐτ. σ. 7.

4. Τὸ γένος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἴτιον, τὸ δ' εἶδος πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα.
 Περὶ τούτων διαλαμβάνει ὁ Ῥᾶμος διεξοδικῶς, ἰδίᾳ δὲ περὶ διαίρεσεως καὶ

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς Διαλεκτικῆς, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον, ὑφηγεῖται τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ διατάξωμεν τοὺς ἀνευρεθέντας λόγους, ὥστε νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν ὀρθὴν κρίσιν περὶ τοῦ ἐκάστοτε προτιθεμένου ζητήματος ¹. Διακρίνονται δὲ τῆς κρίσεως τρεῖς βαθμίδες. Ἡ πρώτη ἐγκείται ἐν τούτῳ, ὅτι τοὺς λόγους συνάπτομεν οὕτω πρὸς τὸ ζητούμενον, ὥστε νὰ συναχθῇ ἐξ αὐτῶν ἢ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος τῆς συζητουμένης προτάσεως. Ἡ σύναψις καὶ διάταξις τῶν λόγων εἶναι ὁ συλλογισμός· διὸ καὶ τὸ πρῶτον μέρος τῆς περὶ κρίσεως θεωρίας εἶναι ἡ θεωρία τοῦ συλλογισμοῦ ². Ἡ δὲ δευτέρα βαθμὶς ἐγκείται ἐν τῇ διατάξει πολλῶν μὲν καὶ παντοίων ἀλλ' ὁμοειδῶν καὶ ἀλλήλοις συναφῶν θεωρημάτων, ἧτις διάταξις γίνεται δι' ὀρισμῶν καὶ διαιρέσεων. Ἡ περὶ τῆς δευτέρας ἄρα βαθμίδος τῆς κρίσεως θεωρία εἶναι θεωρία τῆς διατάξεως. Ἐνταῦθα χρησιμοποιοῦντες σειρὰν συλλογισμῶν κατερχόμεθα ἐκ τῶν γενικῶν εἰς τὰ μερικώτερα, μέχρις οὗ φθάσωμεν εἰς τὸ κατώτατον εἶδος, ὑφ' ὃ ὑπάγεται μόνον ἄπειρον ἀτόμων πλῆθος ³. Τέλος δὲ ἡ τρίτη βαθμὶς ἐγκείται ἐν τούτῳ, ὅτι πάσας τὰς κατὰ τοὺς εἰρημένους τρόπους προσγενομένας ἐπιστήμας ἀνάγομεν εἰς τὸν θεόν, ζητοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ἐν πᾶσι τὸν θεὸν καὶ παρακινούμεθα εἰς ἀνύμνησιν αὐτοῦ ⁴. Ἡ νόησις δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώ-

ὀρισμοῦ καθὰ ἐχόντων ἐν τῇ Διαλεκτικῇ μεγίστην σπουδαιότητα. Τοὺς ὀρισμοὺς ἀποφαίνει ὡς ἄγαν δυσχερεῖς καὶ συμβουλεύει, ὅπως τὰς ἐννοίας διασαφῶμεν κατὰ τρόπον, ὅσον τὸ δυνατόν, σύντομον καὶ εὐκόλον εἰς τὴν μνήμην. Ἐνταῦθα ἀκολουθεῖ τῷ Πλάτωνι καὶ προτιμᾷ τὰς διμερεῖς διαιρέσεις χωρὶς νὰ ἀρκῆται μόνον εἰς αὐτάς. (Αὐτ. σ. 7. 17. 22 ἐξ. 25).

¹. Ἡ τοιαύτη ὑφήγησις ἔχει καὶ ἄλλον σκοπὸν, νὰ δείξῃ δηλαδὴ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς μνήμης. (Αὐτ. 28 ἐξ.).

². Αὐτ. 29 «Syllogismus igitur est argumenti cum quaestione firma necessariaque collocatio, unde quaestio ipsa concluditur atque aestimatur». Ἐνταῦθα ἐξετάζονται τὰ μέρη τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τὰ διάφορα εἶδη αὐτοῦ. (Αὐτ. 31 ἐξ.).

³. Αὐτ. 43 ἐξ. 47 ἐξ.

⁴. Αὐτ. 57 «Postremus superest dialectici iudicii gradus in perspicuendo scientiarum humanarum virtute ad supremum rerum omnium finem referendo positus, ut laboris humani fructus possit aestimari et optimus rerum omnium parens atque auctor agnoscī».

που δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ποικίλων πραγμάτων ἀλλ' ἐφίεται τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, τῆς γνώσεως καὶ ἀνυμνήσεως τοῦ θεοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἡ τρίτη τῆς κρίσεως βαθμὶς ἀναφέρει τὰς ἐπιστήμας εἰς τὸν ἀκρότατον πάντων σκοπὸν, τὸν θεόν. Εἰς τοῦτον πρέπει νὰ φερώμεθα διὰ πασῶν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, διὰ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Ἀνυψούμενοι ὑπὲρ τὰ αἰσθητὰ ὀφείλομεν νὰ λάβωμεν γνῶσιν τῶν ἰδεῶν καὶ νὰ συνίδωμεν ὅτι ὁ τὰ πάντα συλλαμβάνων νοῦς ἡμῶν ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι ἄρα εἴμεθα θνητοὶ θεοί, μοῖρὰ τις τοῦ θεοῦ, οὗ τὸ κέντρον παντοῦ καὶ περιφέρεια οὐδαμοῦ ¹.

4. Τὰ μαθηματικά. Ὡς ἔγκυρον καὶ λυσιτελεῖ εἰς τὴν ἐπιστήμην μέθοδον θεωρεῖ ὁ φιλόσοφος οὗτος τὴν παραγωγικὴν, τὴν χωροῦσαν ἀπὸ τῶν καθόλου εἰς τὰ μερικά ². Ὅθεν καὶ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ Διαλεκτικὴ πρέπει νὰ ἔχη πρότυπον οὐχὶ τὴν γραμματικὴν ἀλλὰ τὰ μαθηματικά καὶ μάλιστα τὴν γεωμετρίαν ³.

Διὰ τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Φυσικῆς παρασκευαζόμεθα εἰς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν μαθηματικῶν, δι' ὧν ἐποπτεύομεν ἐν αὐγῇ καθαρᾷ τὰς ἀρχὰς τῶν φυσικῶν πραγμάτων καὶ ἀνερχόμεθα ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ σκιῶν εἰς τὰ πραγματικὰ αἴτια. Κατὰ τίνα ἄλλον, ἐρωτᾷ, τρόπον φθάνομεν διὰ μέσου τῆς παραισθήσεως τῆς περιβαλλούσης ἡμᾶς θνητῆς ὑπάρξεως εἰς ἀκριβεστέραν διάγνωσιν τῆς φύσεως, ὡς καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἀθανάτου ἡμῶν οὐσίας; Μεμψιμοιροῦμεν ὅτι τὸ βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου ἐθολώθη ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος τὸ σῶμα σκότους. Ἀλλὰ τὰ μαθηματικά προσ-

¹. Αὐτ. 61 ἐξ. 64 ἐξ. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ Ῥᾶμος δὲν ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὰς πλατωνικὰς ταύτας ἐννοίας ἀλλὰ μεταπίπτει εἰς σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν δοξάζων ὅσα μόνον σκιὰν τῆς ἀληθείας δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν. (Αὐτ. 69).

². Τῆς ἐπαγωγῆς μνημονεύει σπανίως.

³. Ὁ Ῥᾶμος ἐσπούδασε τὰ μαθηματικά καὶ ἠσχολεῖτο συντόμως περὶ αὐτά· ἀν δὲ μὴ ἀνεδείχθη ἐν τούτοις ῥηξικέλευθος, ὅμως διὰ τῶν σαφῶν καὶ εὐμεθόδων διδακτικῶν βιβλίων ἐθεράπευσε τὰς τότε ἀνάγκας καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν μαθηματικὴν μόρφωσιν τῶν συγχρόνων.

ποιοῦσιν αὐτῷ σαφήνειαν καὶ φῶς, ὥστε νὰ διακρίνη τὸ ἄπειρον τῶν ὄντων πλῆθος κατ' ἀριθμὸν καὶ ποιότητα. Παραπονούμεθα ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξωρίσθη εἰς τὰ στενὰ ὄρια τοῦ σώματος, ὡς εἰς εἰρκτήν. Ἄλλὰ τὰ μαθηματικά ἐλευθεροῦσι τὸν ἄνθρωπον καὶ ποιοῦσι μείζονα τοῦ σύμπαντος κόσμου, ὥστε αὐτὸς ὁ οὐδὲ τὸ μυριοστὸν μέρος σημείου τινὸς ἐκείνου ἀποτελῶν νὰ ἐποπτεύῃ τὸ σύνολον τοῦ κόσμου δι' ὀφθαλμῶν ἐκτεινομένων πέραν αὐτοῦ. Λυπούμεθα ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὀρμῆς τῶν παθῶν ῥίπτεται δεῦρο κάκειϊσε ἄνευ τέλους. Ἄλλὰ τὰ μαθηματικά πορίζουσιν αὐτῷ τὴν ἡρεμίαν τοῦ θυμικοῦ, ἄγουσι τὰς ἐναντίας κινήσεις τῆς ψυχῆς εἰς ἁρμονίαν καὶ ὀδηγοῦσιν αὐτάς, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ νοῦ, εἰς ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν. Τὰ μαθηματικά ἐγκαθιστῶσι τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πρώτην καὶ ἀρχέγονον αὐτοῦ κληρονομίαν, ἐρμηνεύουσι τὰς μαρτυρίας τῆς οἰκείας πολυτίμου κτήσεως καὶ ἐπανάγουσιν εἰς τὴν θείαν του ἀρχὴν ¹.

5. Ἐπισκόπησις. Ἐκ τῶν εἰρημένων φαίνεται ὅτι ὁ Ῥᾶμος διέφερε τοῦ Νιζολίου. Ἀμφότεροι μὲν ὤρμῶντο ἀπὸ τῆς φιλολογίας καὶ ἐπεδίωκον τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Διαλεκτικῆς (Λογικῆς) ἄλλ' ὁ μὲν ἤθελε νὰ συγχωνεύσῃ μετὰ τῆς Ῥητορικῆς ὁ δὲ νὰ καταστήσῃ ὑπηρετικὴν αὐτῆς. Τὰ πορίσματα, εἰς ἃ κατέληξαν, ἦσαν πάντῃ διάφορα. Διότι ὁ μὲν Νιζόλιος ἦτο, ὡς εἶδομεν, ὀνοματοκρατικὸς καὶ ἔρρεπε πρὸς τὸν ὕλισμόν, ὁ δὲ Ῥᾶμος ἐκ τοῦ ἐναντίου ἦτο πραγματοκρατικὸς· ὁ τελευταῖος οὗτος παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὡς πολέμιος τοῦ Ἀριστοτέλους ² καὶ θιασώτης τοῦ Πλάτωνος,

¹. Αὐτ. σ. 67 ἐξ. «Quam caeleste, quamque deorum proprium est, cum in tenebris caecus erres, in amplissimo lumine omnia numerare? Cum in uno loco vinculus tenearis, omnes regiones celerrime liberrimeque peragrarere? Cum exules in media patriae luce versari? cum agiteris, statum tenere?».

². Εἶναι παράδοξον ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ῥᾶμος ἐξέδωκε συγγραφὴν ὑπὲρ τοῦ Ἀριστοτέλους (Defensio pro Aristotele adversus J. Schemicum, 1571), ἐν ἣ διετείνετο ὅτι ἦτο ὁ μόνος ἀληθῆς ἀριστοτελικός! Ἡδη δ' ἐν τῇ προτέρᾳ συγγραφῇ (Scholae in liberales artes, 1569) ἐξεδήλου

ὄν ἀποφαίνει καθηγεμόνα καὶ ὀδηγὸν εἰς τοὺς ἀληθεῖς σκοποὺς τῆς γνώσεως¹. παρεδέχετο τὰς ἰδέας καὶ ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ γνῶσις αὐτῶν καὶ ἡ τάσις πρὸς γνῶσιν τοῦ θεοῦ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης². Ἔργον τοῦ βίου κατέστησεν ὁ Ῥάμος τὴν καταπολέμησιν τῆς ἀριστοτελικῆς Λογικῆς ὡς ἀκάρπου καὶ ἀνωφελοῦς καὶ ἀντ' αὐτῆς τὴν ἰδρυσιν ἀπλουστεράς καὶ φυσικωτέρας ἐπιστήμης. Ἄλλ' αἱ περὶ Ἀριστοτέλους κρίσεις καὶ ἐπικρίσεις εἶναι ἄδικοι καὶ ὑπερβολικαί· ἄλλως δὲ δὲν γίνεται διάκρισις τῆς ἀρχεγόνου ἀριστοτελικῆς θεωρίας ἀπὸ τῆς ἐπιγενομένης σχολαστικῆς διδασκαλίας. Καὶ διέγνω μὲν ὀρθῶς πλημμελήματα τῆς τότε κρατούσης Λογικῆς ἀλλ' ἡ ἰδία αὐτοῦ ἀποψις μαρτυρεῖ ἠκιστα ἐμβριθῆ τῶν πραγμάτων ἔρευναν. Θέλει νὰ στηρίξῃ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φυσικῆς λειτουργίας τοῦ νοῦ· ἀλλὰ τοῦτο ποιεῖ ἐπιπολαίως. Ἄντὶ τοῦ νὰ ἀναλύσῃ ἀκριβέστερον τὴν ἐνέργειαν τῆς διανοήσεως καὶ νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους αὐτῆς σπεύδει εἰς τὴν διατύπωσιν λογικῶν καὶ ῥητορικῶν κανόνων καὶ παραδειγμάτων³. ἀντὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κῦρος τῶν ἐννοιῶν ἀρκεῖται εἰς σύστασιν τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου. Βεβαίως ἐπελάβετο μεγαλεπηβόλου σκοποῦ, ὅπως κατὰ τὴν μέθοδον αὐτοῦ ἐπεξεργασθῆ πάσας τὰς ἐπιστήμας. Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι οὔτε τὰς οἰκείας δυνάμεις ἀνεμέτρησεν οὔτε τὰς δυσχερείας ἐνεθυμήθη τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρέυνης· δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ πολὺ καὶ μόνον

μέγα θαυμασμὸν πρὸς τὸν Σταγίριτῆν καὶ ὑπεστήριζεν, ὡς καὶ πρότερον, ὅτι τὰ λογικὰ ἔργα ἐκείνου δὲν εἶναι γνήσια.

1. Ὁ Ῥάμος προθυμεῖται νὰ ἀκολουθῆ τῷ Πλάτῳνι· μάλιστα δὲ τὸ ἰδεῶδες τῆς Διαλεκτικῆς ὑποτυποῖ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ἕκτον βιβλίον τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας. Ἐπαναλαμβάνει λοιπὸν ὅτι ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ, ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ γεωμετρία, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ἀστρονομία χρησιμεύουσιν ὡς ἐπαναβαθμοί, δι' ὧν ἀνερχόμεθα ἀπὸ τῶν σκιῶν εἰς τὰ ὄντως ὄντα. (Dial. inst. σ. 61 ἐξ.).

2. Αὐτ. σ. 72.

3. Δὲν εἶναι μικρὰ ἡ πλάνη, ἡ ἀναμειγνύουσα τὰς ἐπιστήμας καὶ συγχέουσα Διαλεκτικὴν καὶ Ῥητορικὴν, ἐκλαμβάνουσα δὲ τοὺς νόμους αὐτῶν ὡς κοινούς.

ὀλίγα παρέσχε τῆς μεθόδου δείγματα. Ταῦτα ἐμφαίνουσιν ὑγιᾶ νοῦν, εὐστροφον πνεῦμα ἀλλ' οὐχὶ ἀποχρῶσαν προπαρασκευήν, δυναμένην νὰ ὀδηγήσῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς νέας ὁδοὺς.

6. Ἐπίδρασις. Ἡ θεωρία τοῦ Ῥάμου, ἣν ἐχαρακτήριζε θερμὴ καὶ ἀγάπη πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς διανοήσεως καὶ τὴν ἀπὸ πάσης αὐθεντίας καὶ παραδόσεως ἀνεξαρτησίαν, ἔτυχεν ἐν βραχεῖ χρόνῳ, ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν ἀρετῶν τούτων, εὐρείας διαδόσεως· ἰδίᾳ δ' εὗρεν ὑπερμάχους ἐν Ἑλβετία, Γερμανία καὶ Ἀγγλία. Ἐν πολλαῖς ἀνώτεραις Σχολαῖς τῆς Γερμανίας οἱ καθηγηταί, καταλιπόντες τὴν ἀριστοτελικὴν Λογικὴν, ἐδίδασκον κατὰ τὰ θεωρήματα τοῦ Ῥάμου. Ἀλλαχοῦ δ' ὅμως, ὡς ἐν Γαλλία, Ἰσπανία καὶ Ἰταλία, ἀπείχοντο τῶν τοιούτων καινοτομιῶν. Ἐντεῦθεν ἀνέκυψαν ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς τῶν χρόνων ἐκείνων δύο ἀντιμαχόμεναι μερίδες, ἡ τῶν ραμικῶν καὶ ἡ τῶν ἀντι-ραμικῶν¹. Μέσσην τινὰ θέσιν κατεῖχον οἱ λεγόμενοι ἡμι-ραμικοί, οἵτινες συνῆπτον τὴν Διαλεκτικὴν τοῦ Ῥάμου μετὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐπεχείρουν νὰ βελτιώσωσι ταύτην δι' ἐκείνης².

Πάντες οἱ εἰρημένοι ἄνδρες ἦσαν φιλόλογοι καὶ ἐπεχείρησαν τὸ καθ' ἑαυτοὺς νὰ ἀναμορφώσωσι τὴν φιλοσοφίαν. Κοινὸν δ' ἔχουσι τοῦτο τὸ γνῶρισμα, ὅτι προθυμοῦνται νὰ ἀπομακρύνωσι

---

¹. Εἰς τοὺς ραμικούς ἀνῆκον πλὴν ἄλλων ὁ Ἰω. Sturm, ὁ Θωμᾶς Freigius, ὁ Φραγγ. Fabricius, ὁ Ἄνδρ. Kragius. Εἰς δὲ τοὺς ἐναντίους κατελέγοντο ὁ Carpentarius, ὁ Ἄντων. Govea, ὁ Ἰάκ. Schegk, ὁ Νικ. Frischlin καὶ ἄλλοι.

². Εἰς τούτους ἀνῆκε πλὴν ἄλλων ὁ ἐν Μαρβούργῳ καθηγητῆς Ροδ. Goklenius (1547–1628). Ὁ ἀνὴρ συνέγραψε πολυάριθμα λογικὰ συγγράμματα, Ψυχολογίαν καὶ Λεξικὸν φιλοσοφικὸν (Lexicon Philosophicum 1613). Ἐνταῦθα ἀνήκει ὁ F. Beurhusius (1536–1609), μεταφράσας τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Ῥάμου εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν (τῷ 1587), ἔτι δὲ ὁ B. Keckermann (1571–1609), συγγράψας παντοῖα φιλοσοφικὰ ἔργα, ἅτινα ἐξεδόθησαν ἐν δυοῖς τόμοις τῷ 1614.

τάς ἐπιστήμας ἀπὸ τῆς κρατούσης (σχολαστικῆς) κατευθύνσεως, ἀπαιτοῦσιν ἀσκησιν καὶ ἀκολουθοῦσιν εἰς τὴν φύσιν γνωματεύοντες ὅτι τὰ διδάγματα αὐτῆς πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς νόμοι, ὅτι ἡ φύσις ὑποδεικνύει τὸν ὑγιᾶ τοῦ ἀνθρώπου νοῦν ὡς τὸν ὑπατον κριτήν. Ἐξαίροντες δ' ὅμως εἰς ὑπερβολὴν τὸν κοινὸν νοῦν ἐλησμόνουν ὅτι οὗτος οὔτε ὁμόλογος εἶναι παρὰ πᾶσιν οὔτε πάντοτε ἀσφαλῆς ¹. Θεραπεύοντες τὴν φιλολογίαν καὶ ἐξετάζοντες τὴν γλῶσσαν οὐχὶ κατ' ἐπιστημονικὰς ἀρχὰς ἀλλὰ μόνον κατ' ἔντεχνον τρόπον, θεωροῦντες δὲ ταύτην ὡς προῖόν τῆς κοινῆς διανοήσεως, ἤχθησαν εἰς τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ συνήθης διάνοια ἢ, ἄλλως εἰπεῖν, ὁ ὑγιῆς, ὁ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης μὴ μεταποιηθεὶς ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ὁ ἀσφαλῆς γνώμων καὶ κριτής. Κατακρίνοντες τὴν ἄγαν ἐπιτετηδευμένην γλῶσσαν τοῦ κλήρου καὶ τῶν λογίων δὲν εἶχον ἄδικον. Διότι ἡ ἐπιστήμη χρησιμοποιοῦσα κατ' ἀνάγκην τεχνικοὺς ὄρους καὶ ἰδίας λέξεις δὲν πρέπει νὰ χωρῇ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ ἀποβαίνη εἰς τοὺς πολλοὺς ἀκατάληπτος. Ἄλλως δὲ δὲν ἠδύναντο νὰ γεφυρώσωσι τὸ μεταξὺ λογίων καὶ λαοῦ χάσμα, διότι ἐκεῖνοι ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Οἱ μνημονευθέντες φιλόλογοι μάλιστα δὲ ὁ Βάλλας, ὁ Βίβης καὶ ὁ Ῥάμος, ἀνήκοντες εἰς τρία διάφορα πεπολιτισμένα ἔθνη, μαρτυροῦσι τροπὴν τινα καὶ κλίσιν τῆς διανοήσεως πρὸς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν φυσικὴν ².

---

¹. Τὸν ὑγιᾶ νοῦν ὡσαύτως ἐπικαλοῦνται καὶ οἱ πρὸς ἀλλήλους σφόδρα διαφερόμενοι.

². Περὶ Ῥάμου ἰδὲ Waddington Ch., De P. Rami vita, scriptis, philosophia. Paris 1849 καὶ P. de la Ramée. Paris 1855.—Chagnard B., Ramus et ses opinions religieuses. Strassb. 1869.—Lobstein P., P. Ramus als Theolog. Strassb. 1878.—Graves F., P. Ramus and the educational reformation of the 16 century. London 1912.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Αἱ περὶ τοῦ κόσμου, ὡς καὶ αἱ περὶ ἀνθρώπου, θεωρίαι αἱ κρατοῦσαι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς Φυσικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Ἀστρονομίας τοῦ Πτολεμαίου καὶ συνυφαίνοντο μετὰ θρησκευτικῶν (χριστιανικῶν) ἀντιλήψεων· ἦσαν δ' εὐκόλως ἀσπασταὶ ὡς συνάδουσαι πρὸς τὰ ἄμεσα δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ χρήζουσαι μόνον πλείονος διασαφήσεως καὶ ἀκριβεστερίας ἀναπτύξεως. Κατὰ ταύτας δὴ ὁ κόσμος διακρίνεται εἰς δύο διαφόρους μοίρας, εἰς τὴν οὐράνιον δηλονότι καὶ τὴν ἐπίγειον (ὑπὸ τὴν σελήνην) ¹· καὶ ἐκείνη μὲν ὑπάρχει ἀμετάβλητος καὶ ἔχει κίνησιν ἀίτιον καὶ ἀπολύτως κανονικὴν, αὕτη δ' εἶναι μεταβλητὴ, ἐνθα κίνησις καὶ ἡρεμία, γένεσις καὶ φθορὰ διαδέχονται ἀλληλα· ἐκεῖ κρατεῖ ὁ αἶθῆρ καὶ ἡ αἶτιος κυκλικὴ κίνησις, ἐνταῦθα τὰ τέσσαρα στοιχεῖα (γῆ, ὕδωρ, ἀήρ, πῦρ) καὶ ἡ εὐθύγραμμος κίνησις. Εἷς δὲ μόνος ὑπάρχει κόσμος, οὗ ἐν τῷ μέσῳ ἴσταται ἡρεμοῦσα ἡ γῆ· περὶ ταύτην κινουῦνται κύκλῳ τὰ οὐράνια σώματα, ὁ ἥλιος, ἡ σελήνη καὶ οἱ ἄλλοι πλανῆται, προσηλωμένα πάντα εἰς στερεὰς καὶ διαφανεῖς σφαῖρας, αἵτινες περὶ τὸν ἄξονα αὐτῶν περιστρέφονται. Ὁ κόσμος περαίνεται εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἀπλανῶν, ἣτις κινεῖται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἐνῶ αἱ κατώτεραι σφαῖραι κινουῦνται ὑπὸ τῶν οἰκείων ψυχῶν. Ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος θεωρία, ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους προελθοῦσα καὶ ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου (κατὰ τὸν δεύτερον μ.Χ. αἰῶνα) συμπληρωθεῖσα, ἴσχυσε καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ὡς ἀύθεντικὴ ². Καὶ ὅμως δὲν ἦτο ἀσφαλὴς καὶ ἀπρόσβλητος

¹. Ἡ τοιαύτη διάκρισις, ἣν ἐθεμελίωσεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς πίστεως τῶν ἀρχαίων, ὅτι ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ ἐνδιαίτημα τῶν ἀθανάτων θεῶν.

². Ἡ προκειμένη θεωρία, ὡς καὶ ἡ περὶ κόσμου παράδοσις τῆς Ἀγίας

ἄλλ' εἶχεν ἀσθενῆ μέρη¹, ἅτινα ἔμελλον νὰ ἀνευρεθῶσιν². Ἡ τὴν περίοδον τῆς Ἀναγεννήσεως χαρακτηρίζουσα τάσις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ περιλάβῃ καὶ τὴν περὶ κόσμου ἀντίληψιν. Τῷ ὄντι, ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως προθυμεῖται νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ σχηματίζει θεωρίαν περὶ κόσμου αὐτοτελεῆ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίας παρατηρήσεως. Ἐπιτυγχάνει δὲ τοῦ σκοποῦ βαθμηδὸν καὶ κατὰ μικρὸν, ἐνῶ κατ' ἀρχὰς χωρεῖ ψηλαφῶσα καὶ δοκιμάζουσα ἐν μέσῳ φανταστικῶν, θεοσοφικῶν καὶ μυστικῶν δοξασμάτων. Ἐν τῇ πορείᾳ ταύτῃ δύνανται νὰ διακριθῶσι δύο κατευθύνσεις, ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ δυναμικὴ, καθ' ἃς ἡ φύσις σκοπεῖται λειτουργοῦσα κατὰ μηχανικὸν τρόπον ἢ θεωρεῖται ὡς δύναμις καὶ ἐνέργεια.

Α'. ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

1. ΠΑΡΑΚΕΛΣΟΣ

1. Βίος καὶ συγγραφή. Ὁ Φίλιππος Θεόφραστος Bombast von Hohenheim ἢ, καθὰ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξελληνίζων τὸ ὄνομα συνήθως ἔλεγε καὶ ἔγραφε, Φίλιππος Αὐρέολος Θεόφραστος Παράκελσος ἐγεννήθη ἐν Einsiedeln τῆς Ἑλβετίας πιθανῶς τῷ 1493 καὶ παρεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀπόρου ἰατροῦ, εἰς τὴν ἰατρικὴν. Ἐκ νεότητος εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ τῆς ἐνδείας ἄλλ' εὐ-

---

Γραφῆς, συνηρμόζετο πρὸς τὴν κατ' αἰσθησιν παρατήρησιν, καθ' ἣν ἡ γῆ μένει ἀκίνητος, ἐνῶ ὁ ἥλιος καὶ οἱ ἀστέρες κινουῦνται.

1. Ἡ παραδεδομένη καὶ μετὰ τιμῆς περιεπομένη περὶ κόσμου θεωρία θὰ κατελύετο, ἂν ἐνεφανίζετο ἕτερα πιθανωτέρα ἢ ἂν μετεβάλλετο ἡ περὶ χώρου ἀντίληψις, τουτέστιν ἂν ἐδεικνύετο ὅτι πᾶς τοῦ τόπου καθορισμὸς ἤρτηται ἐκ τῆς θέσεως τοῦ παρατηρητοῦ· τότε θὰ ἤρετο ἡ ἀπόλυτος διάκρισις οὐρανόου καὶ ἐπιγείου χώρας.

2. Εἶδομεν ἐν τοῖς πρόσθεν (σ. 164) ὅτι ἤδη ὁ Κουζανὸς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παράδοσιν ἐδίδαξεν ὅτι ἡ γῆ οὔτε τὸ κέντρον τοῦ κόσμου κατέχει οὔτε μένει ἀκίνητος. Ἡ βαθυγνώμων φιλοσοφία ἐκείνου οὐ μικρὸν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀπροκατάληπτον τῆς φύσεως σπουδὴν.

φυής ὦν καὶ φιλομαθῆς ἀφωσιώθη θερμῶς εἰς τὰς ἰατρικὰς σπου-
δάς καὶ κατώρθωσε νὰ εὐρύνη τὴν μόρφωσιν ἐν πολλαῖς ἀνωτέραις
Σχολαῖς τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Μὴ στέργων
δὲ τὸ σύστημα τοῦ Γαληνοῦ τὸ κρατοῦν τότε ἐν τῇ ἰατρικῇ ἐπε-
νόησεν ὅπως ἀναμορφώσῃ αὐτήν. Ἦρξατο περιφρονῶν τὴν σοφίαν
τῶν βιβλίων¹ καὶ προσέχων εἰς τὴν σοφίαν τῆς φύσεως, εἰς τὰς
παρατηρήσεις τῶν ἄλλων καὶ τὰς ἰδίας ἐρεῦνας· ὅθεν περιῆλθε πά-
σας που τὰς χώρας τῆς Εὐρώπης, ἵνα τὰς ἀπορρήτους τέχνας τῶν
τε ἰατρῶν καὶ τῶν ἰδιωτῶν οἰκειωθῇ καὶ ἐκ τῆς ἀναστροφῆς πολ-
λῶν διδαχθῇ. Οὕτως, ὀλίγον βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπιστημονικῶν
μέσων, ἐμόρφωσε διὰ τῶν ἑαυτοῦ παρατηρήσεων, ἐμπειριῶν καὶ
πειραμάτων ἴδιον ἰατρικὸν σύστημα, ὅπερ ἐκύρωσεν ἐν τῇ θεωρίᾳ
καὶ τῇ πράξει. Ἦγάπα νὰ ἐλέγχῃ μετὰ πάθους τὰς ἐλλείψεις τῆς
τότε ἰσχυοῦσης ἰατρικῆς καὶ νὰ προσβάλλῃ σφοδρῶς τοὺς ἰατρούς·
διὸ καὶ ἐπήγειρεν ἑαυτῷ πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐναντίους. Τῷ
1526 προσεκλήθη εἰς Στρασβοῦργον, ὅπου ὅμως δὲν παρέμεινεν
ἐπὶ πολὺ· διότι ὑπὸ τῶν ἐπιτυχιῶν θρυληθεὶς ἐκλήθη τῷ αὐτῷ
ἔτει εἰς Βασιλείαν ἰατρὸς τῆς πόλεως καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπι-
στημίου. Ἐνταῦθα διέλαμπε κύκλος ἐπιφανῶν ἀνθρωπιστῶν, εἰς
οὓς ἀνῆκε καὶ ὁ Ἔρασμος· μετὰ τούτων δ' ὅμως φαίνεται ὅτι δὲν
συνῆψε στενάς σχέσεις τὸ μὲν ἔνεκα τοῦ δυστρόπου χαρακτῆρος,
τὸ δὲ διότι ἔμενε πάντοτε ξένος πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Καὶ ἡ
ἐν Βασιλείᾳ δὲ δρᾶσις αὐτοῦ δὲν ὑπῆρξε μακρά· διότι περιελθὼν
εἰς σφοδρὰν διαμάχην πρὸς τοὺς συναδέλφους καὶ τοὺς ἄλλους
ἰατροὺς ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ μετὰ ἐν καὶ ἡμισυ ἔτος. Ἐκτοτε
διήγαγεν ἀνήσυχον πλάνητα βίον· περιεπλανᾶτο εἰς διαφόρους τό-
πους τῆς Γερμανίας, λίαν θαυμαζόμενος ἀλλὰ καὶ πολὺ μισούμενος,
ὡς ἀναμορφωτῆς τῆς ἰατρικῆς. Τέλος τυχὼν τῆς προστασίας τοῦ
ἀρχιεπισκόπου Ἐρνέστου ἐκλήθη εἰς Salzburg, ἐνθα καὶ ἐτελεύ-
τησε τῷ 1541.

Εἶναι θαυμαστὸν ὅτι ὁ ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος οὗτος παρὰ

---

1. Πραγματικὰ βιβλία, ἔγραφε, δὲν εἶναι ὅσα καλύπτονται ὑπὸ κωνιορτοῦ
καὶ καταβιβρώσκονται ὑπὸ σίλφης ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ οὐσίᾳ αὐτῶν.

τὸν πλάνητα καὶ τεταραγμένον βίον ἠδυνήθη νὰ παρασκευάσῃ πλεῖστα ἔργα ¹. Οὐδὲν ὅμως αὐτῶν ἐξεδόθη ζῶντος τοῦ συγγραφέως· τινὰ αὐτῶν ἐξεδόθησαν μετὰ δύο καὶ ἐπέκεινα δεκαετηρίδας ², πάντα δὲ ὀλίγῳ ὕστερον ³.

2. Ἀρχαὶ καὶ μέθοδοι. Τὸ κύριον ἔργον τοῦ Παρακέλσου ἦτο, ὡς ἐρρήθη, ἡ ἀσκησις τῆς ἰατρικῆς καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἀναμόρφωσιν αὐτῆς. Ὡς δ' ἕτεροι ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἠγωνίζοντο κατὰ τῆς αὐθεντίας τοῦ Ἀριστοτέλους, οὕτω καὶ ἐκεῖνος ἀντεπεξήρχετο κατὰ τοῦ κύρους τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Ἀβικέννα· προεθυμεῖτο νὰ στηρίξῃ τὴν ἰατρικὴν οὐχὶ ἐπὶ τῆς αὐθεντίας ἀλλ' ἐπὶ τῆς πραγματικῆς γνώσεως τῆς φύσεως. Ἴνα δυνηθῶμεν νὰ θεραπεύωμεν τὰς ἀσθενείας, ἐπάναγκες νὰ μάθωμεν πρότερον τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὀργανισμόν καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ὡς μικρόκοσμος νοεῖται μόνον ἐκ τοῦ μεγάλου κόσμου, οὗ εἶναι μέρος καὶ ἀπεικόνισμα. Πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐν τῷ μεγάλῳ κόσμῳ εὐρίσκεται ἐν τινὶ βαθμῷ καὶ ἐν τῷ μικρῷ· πᾶσαι αἱ δυνάμεις καὶ ἰδιότητες

---

¹. Τὰ συγγράμματα τοῦ Παρακέλσου ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐκυκλοῦντο ἐν χειρογράφῳ καὶ εἰς ταῦτα παρεισέφρησαν πολλὰ νόθα· εἶναι δὲ δύσκολος ἡ διάκρισις καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν γνησίων ἀπὸ τῶν νόθων. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ τῶν γνησίων ἔργων αὐτοῦ ἀπώλοντο ἢ κατελείφθησαν ἀτελεῖ. (Εἰς τὴν ἔρευναν τῆς γνησιότητος τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἀφορᾷ ἡ πραγματεία τοῦ Καρ. Sudhoff «Versuch einer kritik der Echtheit der Paracelsischen Schriften» 2 τόμ. 1894-1899).

². Paragranum Aurcoli Theophrasti Paracelsi. Frank 1565.—Volumen Paramirum Ph. Th. Paracelsi. Strassb. 1575—Opus Paramirum (Paramirum secundum) 1562. Τὰ ἔργα ταῦτα ἐξεδόθησαν ἐκ νέου τῷ 1903/4 ὑπὸ τοῦ Fr. Strunz.

³. Τὸ πρῶτον ἐξεδόθησαν ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1589-1591 εἰς δέκα τόμους, ὕστερον δ' ἐν Στρασβούργῳ τῷ 1616-1618 ὑπὸ τοῦ Ἰω. Huser ἐν τῇ πρωτοτύπῳ γλώσσῃ (γερμανικῇ). Εἰρήσθω ὅτι ὁ Παράκελσος ἔγραφεν ἢ ὑπηγόρευεν εἰς τοὺς μαθητὰς γερμανιστὶ, οἱ δὲ ὄπαδοὶ μετέφρασαν εἰς τὴν λατινικὴν. Ἡ γλῶσσα τοῦ συγγραφέως εἶναι σχοινοτενής, τραχεῖα καὶ κατάφορτος λατινισμῶν. Νεωτέρα ἐκδοσις ἤρξατο ἀπὸ τοῦ 1922, γενομένη ὑπὸ Καρλ Sudhoff καὶ W. Matthiessen. Ἐκλεκτὰ μέρη τῶν ἔργων τοῦ φιλοσόφου ἐξεδόθησαν γερμανιστὶ ὑπὸ τοῦ H. Kayser, ἐν Λιψία 1921.

τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων ὄντων συνάπτονται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὃν ὁ θεὸς ἐποίησεν ὡς ἐκλεκτὴν σύνοψιν πάντων τῶν δημιουργημάτων. Ἡ ὀρθὴ ἄρα καὶ ἀκριβὴς γνῶσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἤρτηται ἐκ τῆς γνώσεως τῆς ἔξω φύσεως· ὁ γινώσκων τὸν κόσμον γινώσκει καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰνάπαλιν ὁ γινώσκων τὸν ἄνθρωπον γινώσκει καὶ τὸν κόσμον ¹. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ νέα θεραπευτικὴ θὰ ἐρείδῃται ἐπὶ τῆς γνώσεως τοῦ κόσμου, ἐπὶ τῆς συντόνου ἐρεύνης πάντων τῶν πραγμάτων. Ἡ ἰατρικὴ θὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως· διότι ἡ «ἐπιστροφή» τοῦ μεγάλου κόσμου εἰς τὸν μικρὸν ποιεῖ τὸν ἰατρὸν ². Ἡ ἰατρικὴ λοιπὸν ὡς ἐπιστήμη θὰ ἐρείδῃται κυρίως ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς παρατηρήσεως, οὐχὶ ἐπὶ τῶν βιβλίων· «ἰατρὸς εἶναι ἡ φύσις, οὐχὶ σύ· ἡ φύσις συνθέτει, οὐχὶ σύ· φρόντισον νὰ μάθῃς, ποῦ εὐρίσκονται τὰ φαρμακεῖα αὐτῆς, ποῦ ἐγράφησαν αἱ δυνάμεις τῆς» ³. Πλὴν δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ πρᾶξις, προσαπαιτεῖται καὶ ἡ θεωρία, ἡ ἐπιστήμη τῆς καθολικῆς τῆς φύσεως ιδέας, ἥτις καταλαμβάνει τὸ ὄρατὸν ἐν τῷ ἀοράτῳ ⁴. Λοιπὸν ἀπαιτεῖται ἐναρμόνιος συνδυασμὸς ἐμπειρίας καὶ θεωρίας, πειράματος καὶ ἐπιστήμης, ἐξ ὧν ἀμφοτέρων προκύπτει ἀσφαλὴς καὶ ἀξιόπιστος γνῶσις ⁵. Θεωρία καὶ πρᾶξις εἶναι συναφῆ καὶ ἀχώριστα· ἡ θεωρία οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ θεωρητικὴ πρᾶξις καὶ

1. Paragranum σ. 205 ἐξ. 236. Philos. sag. σ. 345 (ἐκδ. 1616-18).

2. "Ὅ,τι ἐν τοῖς καθ' ἕνα εἶναι ἀόριστον καὶ ἀκατάληπτον, γίνεται ὄρατὸν καὶ καταληπτόν, ἐὰν ἀπιδώμεν εἰς τὸ ὅλον· ὁ ἔξω οὐρανὸς εἶναι ὁδηγὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ οὐρανοῦ. (Paragr. σ. 53).

3. Αὐτ. σ. 26 ἐξ. 41.

4. Ἀπαιτεῖται καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις· πρέπει τὸ «ὄρατὸν» καὶ τὸ «ἀόρατον» νὰ συνάπτονται εἰς ἐνότητα, ἐκάτερον δὲ νὰ δοκιμάζεται καὶ ἐλέγχεται ὑπὸ τοῦ ἑτέρου· οἱ ὀφθαλμοὶ νὰ καταλαμβάνωσι τὸν νοῦν καὶ πάλιν ὁ νοῦς νὰ ἐφαρμόζῃ τὰς ἐννοίας εἰς τὰ αἰσθητά. (Αὐτ. 25 ἐξ.).

5. Πρέπει νὰ ὁρμώμεθα μὲν ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ πειράματος ἀλλὰ νὰ μὴ ἀρκώμεθα εἰς αὐτά· ὀφείλομεν νὰ ἀνέλθωμεν εἰς τὴν αἰτίαν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ μάθωμεν τὸν λόγον ἐκείνων, ἅτινα δεικνύει ἡ ἐμπειρία. Ὁ ἀρκούμενος εἰς τὴν ἐμπειρίαν περιορίζεται εἰς μερικάς, ὅσας παρετήρησε, περιπτώσεις· ἐπάναγκες δ' ὁμῶς νὰ βεβαιωθῇ ὅτι τὰ μερικὰ φαινόμενα ἐπαναλαμβάνονται ὁμοιομόρφως. (Αὐτ. 208. 210. Podagra 4, σ. 252 ἐξ.).

ἡ πρᾶξις οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐφηρμοσμένη θεωρία. Μόνον διὰ τῆς συνενώσεως ἀμφοτέρων θὰ ἔλθωμεν εἰς «ψηλαφητὴν γνῶσιν» καὶ θὰ διαφύγωμεν τὸν κίνδυνον τοῦ νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς φαντάσματα, νὰ σχηματίσωμεν δηλονότι θεωρήματα ἀλλότρια τῆς ἐμπειρίας¹.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἰατρικὴ ἔχει ἔρεισμα τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως, τουτέστι τὴν φιλοσοφίαν. Ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἔξω φύσιν εἰς τὴν ἔσω, τὸν μέγαν κόσμον εἰς τὸν μικρόν, νὰ νοήσῃ τὴν ἔξω φύσιν, νὰ καταστῇ αὐτὴ (ἡ φιλοσοφία) ἡ ἀόρατος φύσις· «τί ἄλλο εἶναι ἡ φύσις ἢ ἡ φιλοσοφία; τί δ' ἄλλο εἶναι ἡ φιλοσοφία ἢ ἡ ἀόρατος φύσις;»². Καὶ ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις, οἱ δύο κόσμοι, εἶναι κατὰ τὰ εἰρημένα συναφεῖς, δύναται εὐλόγως νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ κατοπτρισμοῦ τοῦ σύμπαντος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ πάλιν ἡ γνῶσις τοῦ κατοπτρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ σύμπαντι³. Εἶναι δὲ ἡ φύσις, ἧς τὴν γνῶσιν ἐπιδιώκει ἡ φιλοσοφία, τὸ σύμβολον καὶ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ θείου πνεύματος· ἵνα ἐκείνην κατανοήσωμεν ἐν τῇ κυρίᾳ αὐτῆς οὐσίᾳ, πρέπει νὰ λάβωμεν ἐσωτερικὴν κάθαρσιν καὶ γίνωμεν ἄξιοι τοῦ θείου φωτισμοῦ. Διότι ὁ θεὸς ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ ἑαυτοῦ ἔργα καὶ φωτίζει τὸν νοῦν πρὸς ἀληθῆ γνῶσιν· πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη κατάγεται ἐκ τοῦ θεοῦ, ἐπιτυγχάνεται διὰ θείου φωτισμοῦ⁴.

3. Κοσμολογία. Ὁ θεὸς ὑπάρχει ἡ πηγὴ πάσης οὐσίας καὶ πάσης γνώσεως. Πάντα τὰ γενόμενα ἔπειτα ὄρατὰ ἦσαν τὸ κατ' ἀρχάς, ἐν σπέρματι (σπερματικῶς), ἀόρατα ἐν τῷ θείῳ βυθῷ· διὰ δὲ τοῦ δημιουργικοῦ λόγου «γεννηθήτω» (*fiat*), τουτέστι διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ θείου θελήματος, ἐγένετο ἡ πρώτη ὕλη τοῦ

1. De morb. caduc. 1 σ. 616. Chirurgia magna, τ. 3, σ. 78 ἐξ.

2. Paragr. σ. 23. 37. Ὁ γινώσκων τὰ πράγματα ἔχει ταῦτα ἀόρατα ἐν ἑαυτῷ, εἶναι καθαρὸν κάτοπτρον αὐτῶν. Ὁ φιλόσοφος θὰ ἀγάγῃ εἰς τὸν μικρόν κόσμον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θὰ εὕρῃσκῃ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς οὐδὲν ἄλλο ἢ ὅ,τι καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. (Αὐτ. 24. 31).

3. Αὐτ. σ. 206.

4. Liber de imagin. 9, σ. 389. Labyr. med. 1, σ. 266.